

Jakob Arnoldi

Modernisering, social mobilitet og systemteori

- en diskussion af Niklas Luhmanns systemteori

Niklas Luhmanns systemteori vinder i disse år hastigt indpas i sociologien. Artiklen foretager en kritisk refleksion over denne teori. Dette sker ved at diskutere forholdet mellem modernisering og social mobilitet samt ved at modstille Luhmanns teori med Pierre Bourdieus ditto. Artiklen diskuterer Luhmanns autonomibegreb og analyserer forholdet mellem Luhmanns systemteori og Luhmanns sociologiske teori. Som afslutning skitseres der et alternativ til Luhmanns vægtning af mening som teoretisk grundsubstans.

Niklas Luhmanns overordnede mål er at beskrive det moderne decentrerede og højkomplekse samfund. Luhmanns udgangspunkt er den decentrering eller uddifferentiering som samfundsudviklingen har medført. En af Luhmanns pointer er, at integration i et sådan samfund på mange måder netop foregår gennem dets acentriske natur. Luhmanns teori henter uden tvivl en stor del af sin popularitet i dens evne til at kunne belyse forskellige „styringsvanskeligheder“, f.eks. hvad angår miljøproblemer, som det moderne decentrerede og uddifferentierede samfund rummer. Luhmanns teori har således vist sig at være et meget nyttigt og avanceret værktøj til at analysere de samfundsmæssige risici som uddifferentieringen medfører. I det moderne funktionelt uddifferentierede samfund kan intet samfundssystem, ej heller det politiske, kontrollere de andre systemer i dets omverden.

Formålet med denne tekst er imidlertid at inddrage et andet emne, nemlig social mobilitet, da dette muliggør en lidt mere kritisk indgangsvinkel til nogle centrale elementer i Luhmanns teori.

Uddifferentiering, selvreference og mening

Luhmann mener selv at kunne kategorisere sin teoretiske produktion i to niveauer (Luhmann 1982:xi). Det ene drejer sig om en sociologisk teori om det funktionelt uddifferentierede samfund. Det anden er en generel teori om selvreferentielle sociale systemer. Disse to niveauer er tæt forbundne. Teorien om funktionel uddifferentiering beskæftiger sig med sociale strukturer. Systemteorien beskæftiger sig med mening - med semantik. Den nære sammenhæng mellem de to niveauer skyldes, at udviklingen af social struktur og

semantik korrelerer (Luhmann 1980: 33).

Den sociologiske teori om funktionel uddifferentiering viser, hvordan samfundet har udviklet sig fra at være stratificeret til at være funktionelt uddifferentieret. Dette er sket gennem en uddifferentiering af forskellige autonome sociale systemer, der opererer med hver deres (binære) kode (Luhmann 1987:19). Koderne strukturerer systemernes kommunikation (som er sociale systemers grundelement). På denne måde kan hvert system kommunikere om et hvilket som helst givent sagsforhold, men kun i dets eget kodificerede form - dets egen semantiske form. Luhmann taler om, at koderne binære form asymmetriserer kommunikationen, bl.a. ved at virke som lededifferencer for kommunikationen - f.eks. sandfalsk (videnskab), lovlig/ulovlig (ret), kærlig/forførende (familie), rentabel/uren tabel (økonomi). Denne asymmetrisering af kommunikationen er baggrunden for den socialsystemiske uddifferentiering. Asymmetriseringen er en difference, der bevirker en differentiering (Luhmann 1987:21; Luhmann 1997: 50).

Uddifferentieringen, som den historisk er forekommet i de vesteuropæiske lande, er et resultat af en langsom proces som startede i det 16. århundrede, men som dog først for alvor manifesterede sig i det 18. århundrede. Årsagen til denne proces forklares som en tilvækst i kompleksitet. Kompleksitet kan indledningsvist defineres som en udbredelse og pluralisering af kommunikative muligheder (Luhmann 1982: 233; 1987:51-52). Det der *aktuelt* kommunikeres i de sociale systemer kommunikeres inden for en horisont af andre, *mulige*, kommunikative hændelser (asymmetriseringens tema nok engang). Tilvækst i kompleksitet define-

rer Luhmann derfor som en forøgelse af differencen mellem det aktuelle og det mulige (Luhmann 1990B:62).

Mening og selvreferentialitet

På det systemteoretiske niveau forklares kompleksitetstilvæksten primært som et fald i meningsdimensionernes interdependens (Luhmann 1990:41). Et hvert socialt system henter dets stabilitet gennem dets semantik - gennem selektion af *mening*. Denne selektive proces forløber gennem negationer og differentieringer løbende gennem tre meningsdimensioner: sags-, tids- og socialdimensionen. Med samfundsudviklingen falder graden af sammenhæng mellem disse dimensioner. Tid kan ikke længere være årsag, en tings væren er ingen garanti for dens varighed etc. (Luhmann 1995:91). Resultatet af den faldende sammenhæng er, at fremtiden bliver åben for andre muligheder (tidsdimensionen), flere kausalrelationer blotlægges erfarings/erkendelsesmæssigt (sagsdimensionen) og flere mennesker får samme, og lige, status som „subjekter“ eller „individer“ (Luhmann 1990B:60). Alternativt formuleret kan man i forbindelse med uddifferentieringen sige, at de kombinatoriske muligheder for mulige kommunikative hændelser (kompleksitet) stiger. Dette betyder først og fremmest, at det ikke længere kan lade sig gøre at rumme politiske, økonomiske, æstetiske, intime, religiøse (etc.) former for kommunikation i én og samme kommunikative form. Det samlede (og samlende) gudsbegreb som alles, altings og al tids årsag eroderer således, og kommunikationen specialiseres, dvs. kodificeres, i stedet inden for særskilte (selvreferentielle) sociale systemer. Det Luhmann her formulerer er altså en teori om de (forøgede) kommunikative og kognitive muligheder, som det moderne medfører - f.eks. mulighe-

Jakob Arnoldi
Cand.mag i
pædagogik. Under-
visningsassistent på
Inst. for Filosofi,
Pædagogik og
Retorik,
Københavns
Universitet

den for et større teoretisk abstraktionsniveau.

De sociale systemers selvreferentialitet, altså deres koders autonomi, begrundes Luhmann gennem systemernes selektion af mening. Ethvert af de sociale systemers kommunikation løber gennem strukturer og processer, der integrerer og aggregerer tidsforhold (Luhmann 1995:46). Tidsperspektivet er vigtigt. Hver enkel kommunikativ hændelse, hvert systemelement, er flygtig. Systemets fortsatte eksistens er derfor afhængig af dets evne til at sandsynliggøre den næste hændelse. Systemet afgrænser sig fra dets omverden ved at selektere den næste kommunikative hændelse ved hjælp af mening og reproducerer sig selv ved, at systemets semantik, dets form eller konditionering, strukturerer valget af den næste kommunikative hændelse. Mening selekterer hele tiden noget, og aktualiserer samtidig den næste kommunikative hændelse. Systemet stabiliserer sig med andre ord gennem mening ved hele tiden at gribe tilbage til sin allerede etablerede semantiske struktur, hvorved horisonten for den næste kommunikative hændelse afstikkes. Mening fungerer derfor som præselektion af den næste

kommunikative hændelse (Luhmann 1995:44). Som allerede nævnt anskuer Luhmann på denne baggrund mening som aggregation og integration af tidsforhold, eller, i en anden formulering, som værende „time-binding“ (Luhmann 1993:53). De moderne funktions-systemer opnår deres autonomi gennem deres koders evne til at generere mening - til at opnå en præselekerende semantisk form:

Mening understøtter sig selv idet det muliggør sin egen selvreferentielle reproduktion (Luhmann 1995:98)¹.

Systemisk autonomi og social mobilitet

Med teorien om selvreferentielle systemer kan Luhmann - som det er blevet vist i det ovenstående - give en sociologisk forklaring på det moderne samfunds decentring. Dette skyldes således, at kompleksitetsstilvæksten har medført en uddifferentiering af en række autonome eller selvreferentielle systemer, der ikke, i kraft af deres autonomi, lader sig hierarkisere, idet de opererer med hver deres kode eller semantiske form. Ethvert system kan derfor kommunikere om et hvilket som helst sagsforhold, men kun i dets egen kommunikative form. Dette betyder ligeledes, at et givent sagsforhold kan have vidt forskellige implikationer for forskellige systemer.

Selvreference opnås ikke kun gennem autonomi de respektive sociale systemer imellem. Systemerne er kun selvreferentielle, fordi de også er adskilte fra psykiske systemer. Både sociale og psykiske systemer konditioneres gennem mening, men med forskellige grundelementer - kommunikation henholdsvis tænkning. Adskillelsen mellem psykiske og sociale systemer grunder

Luhmann i kommunikationens dobbeltkontingens. Når kommunikation lykkes mellem to psykiske systemer, skyldes det emergensen af et tredje system, det sociale, som rummer, og konstitueres af, sin egen semantiske form. Den kommunikative interaktion mellem to individer, i Luhmanns terminologi Ego og Alter, er dobbelt ubestemmelig, da de to psykiske systemer er uigennemsigtige for hinanden. Den kommunikation, den orden, der opstår, er derfor ikke et korrelat eller en syntese af Ego og Alter, men en helt tredje orden, det sociale system, hvis systemkonditionering (orden) tager udspring i interaktionens kompleksitet (uorden) (Luhmann 1995:110,118). Derfor rummer sociale systemer ikke mennesker. De rummer kun kommunikation, og kommunikationen er ikke noget korrelat af psykiske systemer, men et selvstændigt system hvis semantiske form adskiller sig fra de psykiske systemers ditto (Luhmann 1981:73; 1995:110).

Baseret på den nye systemteori, der definerer systemer gennem deres form, mener Luhmann, at overgangen fra det feudale (stratificerede) til det funktionelt uddifferentierede samfund korrelerer med et systemteoretisk paradigmeskift. Det gamle paradigme definerede et system som summen af dets elementer. Det nye paradigme definerer et system gennem dets selektive form. Dette modsvarer den samfundsmæssige udvikling. Samfundets primære differentiering sker ikke længere gennem social inddeling via stand; men gennem funktionssystemer, som ikke kan defineres som summen af deres elementer, da adgang til f.eks. det politiske system ikke længere er bestemt af standsmæssige tilhørsforhold. Det enkelte funktionssystem i det funktionelt uddifferentierede samfund inkluderer som udgangspunkt alle. Det der adskiller ek-

sempelvis det politiske system fra andre systemer er derfor ikke standsmæssige tilhørsforhold, dvs. summen af dets elementer, men formen af systemets kommunikation. Den primære inddeling af samfundet i Luhmanns teori er derfor horisontal. Som det i det følgende vil blive forsøgt vist, betyder denne optik, at Luhmanns teori ikke rummer nogen speciel stærkt betonet klassetematik. Luhmann medtænker social stratifikation. Men i Luhmanns teori findes samtidig den antagelse, at mobiliteten mellem de sociale lag, takket være den funktionelle uddifferentiering, burde være høj.

Uddifferentieringen betyder *inklusion*, hvilket skyldes, at ikke kun samfundssystemer og dermed funktions- og ydelsesroller uddifferentieres, men også komplementærroller (Luhmann 1995B:246; Luhmann 1982:236; Luhmann & Schorr 1979:30). De enkelte systemer selvstændiggøres - for at indgå i ydelsesrollen statsborger er det lige gyldigt, hvilken religion man udøver; man har de samme rettigheder i retssystemet, uanset hvilket erhverv man tilhører etc. Konsekvensen af dette er inklusion. Det enkelte system tilregner som udgangspunkt alle. Luhmann mener, at konsekvenserne af uddifferentieringen potentielt også strækker sig til spørgsmålet om social mobilitet. Autonomien i familiesystemet, uddannelsessystemet og det økonomiske system betyder til eksempel, at karriere og uddannelse burde forløbe uafhængigt af social baggrund. Dette betyder ikke, at den sociale stratifikation vil blive mindsket - det funktionelt uddifferentierede samfund kan netop tolerere store sociale forskelle (Luhmann 1995B:249; Luhmann & Schorr 1979:31) - men den sociale mobilitet, og vi taler her også om intergenerational mobilitet, burde forøges pga. systemdifferentieringen. I et

funktionelt uddifferentieret samfund burde en persons position eller status i ét system ingen sammenhæng have med samme persons positioner eller status i andre systemer, og en persons klasse-mæssige (familiemæssige) tilhørsforhold burde ikke betinge adgangen til andre funktionssystemer (Luhmann 1987:188). Dette samfundssyn diskuterer Luhmann yderligere på to områder, som har relation til denne artikels emne.

Det første drejer sig om social eksklusion. Dette opstår iflg. Luhmann, fordi *inklusion* i de sociale systemer er blevet uddifferentieret. *Eksklusion* er derimod stadig integreret. Her har udelukkelse fra ét system tendens til at betyde tilsvarende udelukkelse fra andre systemer (Luhmann 1995B:259). For eksempel kan man komme i en økonomisk situation der betyder boligløshed. Dermed mister man sin folkeregisteradresse. Dette betyder igen, at man ikke længere registreres som vælger etc. (ibid.).

En anden analyse tager direkte udgangspunkt i social mobilitet kontra social reproduktion. I forbindelse med en analyse af uddannelsessystemet diskuteres det, hvorfor det uddifferentierede uddannelsessystem ikke har medført en mere meritokratisk tilstand. Uddannelsessystemet er helt essentielt i forbindelse med spørgsmålet om allokering af status og social mobilitet, da uddannelsessystemets funktionskode er (selektion af) karriere (Luhmann 1987:1996). Det er uddannelsessystemet der stiller forskellige karrieremuligheder til rådighed for de enkelte individer. Meritokrati, dvs. karriereallokering uafhængig af social baggrund, burde forventes, da uddannelsessystemets kode er væsensforskelligt fra andre samfundssystemer:

Uddifferentiering betyder, at se-

lektionen ikke afhænger af eksterne faktorer, eller at den, under alle omstændigheder, ikke burde afhænge af disse, og især at den ikke er influeret af konkrete relationer mellem lærere og forældre og af social lagdeling (Luhmann & Schorr 1979:317)².

Uddifferentieringen af uddannelsessystemet burde derfor betyde, at uddannelsessystemets funktion, allokering af karriere, foregår uafhængigt af andre systemer (og det burde betyde, at bedømmelsen af eleverne i de forskellige fag og på forskellige stadier i uddannelsessystemet bliver sammenhængende (ibid.)). Når man alligevel empirisk kan konstatere, at denne afhængighed fortsat eksisterer, skyldes det iflg. Luhmann, at uddannelsessystemet ikke har haft held til at selvstændiggøre sig fuldstændigt, blandt andet gennem selvrefleksion og selvbeskrivelse, sådan som f.eks. videnskabssystemet har gjort det (f.eks. gennem videnskabsteori, Luhmann 1987:183-185). Uddannelsessystemet har refleksionsproblemer som forhindrer total autonomi, primært fordi den teoretiske pædagogik af ideologiske årsager ikke har ønsket at reflektere over funktionskoden karriereallokering, men i stedet over systemprogrammet dannelse (Luhmann & Schorr 1979: 255,276,347; Luhmann 1987:196-198).

Sammenfattende kan man konstatere, at både eksklusion og manglende social mobilitet ifølge Luhmann skyldes (uhensigtsmæssige) sammenhænge mellem forskellige samfundssystemer. Eksklusionens integration synes uafvendelig, men den mobilitetsmæssige demokratisering af den inkluderede gruppe burde opnås gennem fuldbyrdselsen af den funktionelle uddifferentiering - med andre ord ved at samfundssystemerne selvstændiggøres fuldstæn-

digt. I denne forbindelse er det måske værd at hæfte sig ved, at Luhmann oprindeligt er jurist. Luhmann har en professionel basis i et samfundssystem, der om noget har autonomi og selvbestemmelse som professionel etos - et system der om noget er „time-binding“ gennem præcedensreglen.

Luhmanns teori om mobilitet i det funktionelt uddifferentierede samfund tager i sin helhed udgangspunkt i, at uddifferentieringen modvirker den sociale lagdeling der relaterer sig til familiemæssige tilhørsforhold. Dette betyder dog ikke, at der ikke eksisterer sociale skel i det moderne samfund. Social baggrund betyder fortsat et socialisationsmæssigt eller økonomisk forspring for nogle (Luhmann & Schorr 1979:239). Dette klasseperspektiv er dog ikke længere det primære. Før betingede familietilhørsforhold status, nu betinger individuelle livsbaner karriere - det er denne udvikling som Luhmann lægger vægt på (se især Luhmann 1987:188).

Luhmanns forklaringer på hvorfor den mobilitetsmæssige effekt af denne samfundsforandring ikke har vist sig, minder lidt om tidligere funktionalistiske teoriers forklaringer på, hvorfor samfundets modernisering ikke modsvares af en ellers forventelig øget mobilitetsmæssig demokratisering (se f.eks. Parsons tilsvarende ang. uddannelse i 1964:132). Argumentet ang. eksklusionens integration på trods af uddifferentieringen kan naturligvis godtages. Men der synes at være grund til at overveje andre forklaringer end Luhmanns på, hvorfor den sociale mobilitet ikke øges i takt med uddifferentieringen. Selv om der måtte være forskellige autonomiproblemer i visse af samfundssystemerne, burde den sociale mobilitet dog være forøget gennem den uddifferentiering/modernisering af samfundet som *ersket*. Empirisk forskning tyder umid-

delbart ikke på, at dette er tilfældet (Erikson & Goldthorpe 1992; Blossfeldt & Shavit 1993; E.J Hansen 1995). De undersøgelser, der her henvises til, har ganske vist en kortere tidshorizont (dette århundrede eller sidste halvdel af dette århundrede) end den historiske proces der ligger bag den funktionelle uddifferentiering. Luhmann påviser i sine videnssociologiske undersøgelser af de ændrede samfundssemantikker, at skiftet fra det stratificerede til det funktionelt uddifferentierede samfund *begynder* i 1700-tallet. Luhmanns pointe er naturligvis, at uddifferentieringen, bl.a. af et statsligt uddannelsessystem, gør social opstigning mulig. Man bør dog bemærke ordet „begynder“ i det ovenstående. Uddifferentieringsprocessen er en langsom udvikling, der *startede* i 1700-tallet, men som er fortsat ind i dette århundrede. Kvinders valgret og uddannelsessystemets strukturelle sammenkobling er eksempler fra første halvdel af dette århundrede. Ny lovgivning ang. straffedes stemmeret, ophævelsen af forskelle mellem land- og byskoler, eller (Luhmanns eksempel) den amerikanske højesterets domsafsigelse ang. den afroamerikanske befolkningsgruppes borgerrettigheder, er alle eksempler på en fortsættende uddifferentierings- og dermed inklusionsproces fra denne halvdel af det 20. århundrede. Derfor er selv empirisk materiale der kun dækker de sidste 40-50 år relevant, da uddifferentierings- eller inklusionsprocessen er fortsat ind i denne periode. Af denne grund synes det muligt at inddrage nutidige studier af mobilitetsmønstre for at undersøge, om uddifferentieringen har haft en tilsvarende mobilitetsmæssig effekt. Dette synes ikke at være tilfældet. Dog kan den relativt uændrede sociale mobilitet naturligvis forklares ved, at autonomiseringen af systemerne skal være komplet, før det

får nogle synlige konsekvenser. Men også dette argument synes at have svagheder. Er det nuværende samfund således i en overgangsfase, hvor det er uddifferentieret nok til at have styringsvanskeligheder, men ikke uddifferentieret nok til at muliggøre øget mobilitet? Angående spørgsmålet om de sociale konsekvenser af uddifferentieringen synes det derfor forsvarligt enten at spørge, om de potentielle sociale konsekvenser af uddifferentieringen er mindre end Luhmann antager, eller at spørge, om man i det hele taget kan anskue det moderne samfund som et uddifferentieret samfund.

Uddifferentieringens tema findes i de fleste sociologiske teorier om det moderne samfund. Luhmanns analyse af uddifferentieringen ved hjælp af begreberne mening, kode og kompleksitet fremstår som en af de mest valide og avancerede, og har vist sig at have stor forklaringsværdi på en række områder. Luhmanns teori er således på mange områder en overbevisende analyse af samfundsmoderniseringen. Foruden uddifferentieringstemaet er kompleksitetsbegrebet, herunder konceptet om meningsdimensionernes interdependens, baggrund for overbevisende analyser af moderniseringens dynamikker. Kompleksitetsbegrebet har samtidig (især i kraft af betoningen af temporalitet) vist sig anvendeligt inden for organisationsteori – f.eks. i forbindelse med ”fleksibel specialisering”. Som nævnt ovenfor synes der dog at være grund til nærmere at overveje nogle implikationer af Luhmanns kode- og autonomibegreb. Resten af denne tekst vil derfor fastholde uddifferentiering som analytisk grundbegreb, men diskutere *graden* af autonomi mellem de uddifferentierede samfundssystemer, henholdsvis konsekvenserne af uddifferentieringen. Som modpol til Luhmanns

teori vil Pierre Bourdieus ditto blive inddraget. Sigtet med denne artikel er ikke refleksion over *både* Bourdieus og Luhmanns teorier, sigtet er i stedet en yderligere analyse af Luhmanns teori – en analyse der vil forløbe gennem en række modstillinger, primært til Bourdieus teori. Bourdieu vil således blive inddraget for kontrastens skyld, ikke for selv at blive genstand for analyse.

Semantik eller pragmatik

Bourdieu har i en række analyser forsøgt at påvise, at den sociale mobilitet ikke øges i takt med moderniseringen. Bourdieus analyser viser dog samtidigt, at der er sket en uddifferentiering af en række samfundssystemer - i Bourdieus terminologi *felter*. Betegnelsen af disse felter eller systemer hos Bourdieu og Luhmann er stort set ens. Hos Luhmann drejer det sig om økonomi, politik, ret, videnskab, familie, uddannelse, religion, sundhed og kunst. Hos Bourdieu økonomi, politik, bureaukrati, videnskab, familie (dog kun som en "objektiv social kategori" (1997:140)), uddannelse, religion, kunst, idræt og mode (de sidste to er eksempler på en række subfelter). Disse felter rummer hver deres autonome love - deres egen tautologi (Bourdieu 1997:161). Imidlertid argumenterer Bourdieu for, at disse felter kun er *relativt* autonome.

Dette skyldes blandt andet en konstatering af, at uddifferentieringen ikke er så gennemgribende, at hvert samfundssystem så at sige skal erobres hver for sig af den enkelte agent. For det første viser Bourdieu, at den enkelte agents position i de forskellige felter godt kan variere, fordi felterne er *forskellige* og rummer forskellige former for kapital. I en indledende, meget grovkornet udlægning af Bourdieu, kan man sige, at variationen i agents positioner over forskellige felter fortsat har en øvre

grænse, fordi det så at sige stadig er *den samme agent*, med den samme habitus, der indgår i de forskellige felter. For det andet opstiller Bourdieu sin habitusteori for at kunne forklare social reproduktion, hvor agenten, primært gennem den familiemæssige socialisation, „arver“ habituel kapital - altså arver social status. Grundlæggende kan man karakterisere Bourdieus pointer ved at sige, at i et synkront perspektiv uddifferentieres magten ikke - adskillelsen mellem felter og kapitalformer er ikke så radikal, at en agents position i et felt ikke også „anerkendes“ i andre dele af det sociale rum. Med et synkront perspektiv menes iagttagelse af forskellige individers positioner i forskellige felter (og dermed også besiddelse af forskellige kapitalformer). Bourdieu slår således fast, at der samtidig med uddifferentieringen opstår et magtens felt, hvor de enkelte magtformer (kapitalformer) integreres og afstemmes (Bourdieu 1996:265,433). I et diakront perspektiv, og dette er det vigtigste, reproduceres kapitalbesiddelsen fra generation til generation. Der eksisterer med andre ord en række relationer mellem familien og samfundets andre felter. Blandt andet af disse årsager bliver felterne i Bourdieus optik kun relativt autonome (Bourdieu 1996:433). Samtidig bør man bemærke, at Bourdieu mener, at man ved undersøgelser af social mobilitet skal være opmærksom på, at der i det moderne samfund netop både sker vertikal og horisontal social differentiering (Bourdieu 1984:125,131).

En uddybning af Bourdieus position kan fungere som modpol til Luhmanns teori, både på det sociologiske og det systemteoretiske niveau. Den del af Bourdieus argumentation, der primært vil blive benyttet, er det førnævnte diakrone aspekt. På det sociologiske niveau kan man, fra Bourdieus position,

kritisere Luhmann for, gennem autonomibegrebet, at afskære sig fra at medtænke relationerne mellem sociale strukturer og mentale strukturer. Analysen af disse relationer er Bourdieus projekt. Bourdieu ønsker med sin habitusteori at vise, hvordan de sociale strukturer påvirker de mentale strukturer og vice versa. Dette sker primært ved, at de sociale strukturer inkorporeres i den enkelte agents mentale strukturer som habitus (Bourdieu 1990:51). Gennem fokus på relationerne mellem sociale strukturer og mentale strukturer kan Bourdieu give en teoretisk forklaring på den sociale reproduktion, som synes at være et vedvarende fænomen på trods af samfundsmoderniseringen. Bourdieu kan derfor hævde, at agenternes forudsætninger for at indgå, og positionere sig i, de forskellige felter, *også* har en sammenhæng til de individuelle socialisationsbundne „kompetencer“ (Bourdieu ville kalde det praktisk sans) som er inkorporeret gennem agentens sociale livshistorie. Med uddifferentieringen af samfundssystemerne kan positionerne i de forskellige felter variere, hvilket primært skyldes polariseringen mellem kulturel og økonomisk kapital. Set i Bourdieus optik eksisterer der dog fortsat relationer mellem systemerne - ikke direkte relationer, men relationer medieret gennem de individbundne relationer mellem sociale og mentale strukturer.

Luhmann opererer (vi befinder os nu kortvarigt på det systemteoretiske niveau) med begrebet interpenetration til at skildre forholdet mellem sociale og psykiske systemer. Luhmann slår for det første fast, at evolutionen af sociale og psykiske systemer kun kan ske som en coevolution. De to systemtyper fungerer dermed i et gensidigt afhængighedsforhold, idet de hele tiden stiller omverdenskompleksitet til rådighed for

hinanden (Luhmann 1995:213). Luhmann fastholder dog, at systemtyperne er forskellige pga. kommunikationens dobbeltkontingens. Tilbage på det sociologiske niveau ses det, at Luhmann har adskilt de to systemtyper i en sådan grad, at der ikke kan medtænkes deterministiske mekanismer så som Bourdieus relationer mellem sociale strukturer og agents mentale ditto. Pointen er, at Luhmann, i kraft af autonomibegrebet, kan postulere en omfattende, om end kun potentiel social mobilitet, da individets position i ét system i et uddifferentieret samfund er uden væsentlige relationer til samme individs position i andre systemer, og da der ingen sammenhæng er mellem familiemæssig baggrund og positioner i andre systemer (formuleret i relation til det synkrone og diakrone aspekt i Bourdieus teori).

På det systemteoretiske niveau kan man videreføre analysen af dette modsætningsforhold. Det er blevet vist, at systemernes selvreference hviler på deres semantik. Luhmanns position udelukker dermed, at sprogets symbolske struktur reproduceres gennem *pragmatik*. Bourdieu har kritiseret lingvister som Saussure og Chomsky for, ligesom Luhmann, at opprioritere *langue* og dermed nedprioritere parole (jeg tillader mig i denne tekst at undlade at skelne mellem semantik-pragmatik og *langue-parole*). Bourdieus indvending er, at den symbolske repræsentation af „verden“ i lige så høj grad repræsenterer sociale og magtmæssige relationer. Dannelsen af det „legitime“ sprog afspejler kampen om sociale positioner, og evnen til at kunne bruge det legitime sprog er en social distinktionsgevinst - dvs. symbolsk magt - som effektueres ved enhver sproglig udveksling (Bourdieu 1991:54-55): „Symbolsk magt er magt til at konstruere virkeligheden“

(Bourdieu 1991:166)³. Denne anskuelse kan derefter integreres i Bourdieus generelle teori om relationerne mellem mentale og sociale strukturer. Sprog som symbolsk magt bliver dermed også til *habituelt reproduceret* symbolsk kapital. Det skal måske også nævnes, at symbolsk kapital af Bourdieu ses som den mest basale kapitalform - en ikke-formaliseret kapitalform der udgør grundsubstansen for en række forskellige formaliserede former. Set i forhold til lingvistikken som selvstændig videnskab er Bourdieus ovennævnte kritik nok at betragte som en overdreven sociologisme. Men i forhold til en sociologisk teori som Luhmanns, der ensidigt fokuserer på semantik, synes kritikken mere relevant. Man kan med Bourdieu indvende, at Luhmann ensidigt ophøjer semantik til social virkelighed og dermed helt ser bort fra pragmatik (Bourdieu kan tilsvarende kritiseres for at gøre det modsatte). Dermed mister Luhmanns optik evnen til at anskueliggøre de magtrelationer og de reproduktionsmekanismer, som findes indlejret i den „pragmatiske“ side af kommunikationen. Luhmann mister med andre ord evnen til at anskueliggøre, at en række magtrelationer er relateret til de enkelt-individer der indgår i den givne kommunikative proces. Modsatningen grunder i, at Luhmanns teori om selvreferentielle systemer helt ekskluderer den pragmatiske tilgang. I Luhmanns optik er det kommunikation der kommunikerer - ikke mennesker. Modsatningen kan føres tilbage til spørgsmålet om relationer mellem sociale og mentale strukturer. I en pragmatisk orienteret optik som Bourdieus drejer det sig om, at der er individuelle, og dermed forskellige, muligheder for kommunikativt at indgå i de forskellige systemer. Bourdieu forsøger, på baggrund af empiriske analyser, at sandsynliggø-

re, at disse kommunikative færdigheder eller kompetencer reproduceres via socialisation. Individuel kommunikativ kompetence reproduceres derfor habituel i kraft af sociale strukturers strukturering af agenters mentale strukturer.

Neofunktionalisme eller strukturation

Diskussionen af de sociale systemers grad af autonomi har taget sit udgangspunkt i, at den sociale reproduktion teoretisk kan forklares som relationer mellem sociale og mentale strukturer, hvilket stiller spørgsmål til, hvorvidt sociale systemer bør tilkendes total autonomi - en autonomi som Luhmann grunder i systemernes semantiske form. Luhmann retter fokus mod samfundssystemernes semantiske strukturer (og processer) ved at hævde, at det udelukkende er systemets selektion af mening der reproducerer systemet. Dermed viser der sig et tredje niveau, hvor modsætningen mellem Bourdieu og Luhmann kan anskueliggøres. Luhmann er funktionalist i den forstand, at de sociale systemer er objektive sociale fænomener der *ikke*, som analytisk udgangspunkt, relateres til menneskelig (subjektiv) handling. Luhmann er *neofunktionalist* i den forstand, at han lykkes med at udarbejde en funktionalistisk optik, der ikke anskuer de sociale systemer som „døde“ eller statiske objektive fænomener. Tværtimod er de selvreferentielle systemer „levende“ og dynamiske størrelser - men stadig ikke-subjektive størrelser - da systemerne reproducerer sig selv. Dette meget opfindsomme aspekt ved Luhmanns teori markerer naturligvis samtidig en kontrast til den *strukturationsematik*, som er blevet fremlagt af Giddens og Bourdieu. Både Giddens og Bourdieu forsøger af undgå en strengt objektivistisk tilgang til bl.a. struktur- og systembegrebet. Begge forfattere

undgår at gøre strukturer til rent objektive størrelser, der eksisterer uafhængigt af menneskelig handling. Strukturer og systemer eksisterer og reproduces hos såvel Giddens som Bourdieu kun i kraft af menneskelig handling. For Giddens betyder dette bl.a., at sprogets semiotiske strukturer „kun eksisterer som medie og resultat af kommunikative processer i interaktionen“ (Giddens 1984:31)⁴. Luhmanns strategi er den præcis modsatte. Luhmanns pointe er jo, at de selvreferentielle (objektive/semantiske) sociale systemer dannes og reproduceres af sig selv.

Luhmanns „kommunikations-funktionalistiske“ position er ensbetydende med en ensidig fokusering på semantik. Luhmann mener faktisk, at mening bør være sociologiens centrale koncept (Luhmann 1990:22). Et helt uundgåeligt resultat af dette er en fokusering på systemdifferentiering. Pragmatik - og dermed de uligt fordelte, og socialt reproducerede muligheder for individuelt at positionere sig socialt i kraft af symbolsk kapital - bliver til gengæld opprioriteret hos Bourdieu. Resultatet bliver fokus på social differentiering (da Bourdieu jo også opererer med en uddifferentieringstematik, bliver denne sociale differentiering både vertikal og horisontal). Modsætningen mellem Luhmanns neofunktionalisme og Bourdieus praxeologi manifesterer sig dermed ved, at Luhmanns fokus er på systemisk differentiering, mens Bourdieus er på social differentiering - en differentiering hvis reproduktion strukturationsprincippet benyttes til at forklare.

Strukturation af mening

Luhmann har udviklet en systemteori om systemdifferentiering gennem mening. Mening asymmetriserer kommunikation (og kognition) i det aktuelle og potentielle, hvilket samtidig virker pro-

cessuelt/strukturelt sandsynliggørende, hvad den næste hændelse angår. Overført til sociologisk analyse bliver dette til systemdifferentiering via binære koder. Kommunikationens form i et givent system struktureres efter dets kode. Den næste kommunikative hændelse præselekteres ved, at koden virker som lededifference. Videnskabssystemet benytter f.eks. sin kode - sandhed - som en binær lededifference - sand/falsk - for den fortsatte udvikling af kommunikation. Samtidig hviler hele teorien om selvreferentielle meningskonditionerede systemer på en distinktion mellem sociale og psykiske systemer. Luhmanns anvender konceptet om dobbeltkontingens til dette.

Modstillingen af Luhmanns og Bourdieus positioner har betydet fokus på to nært relaterede emner. Diskussionen tog udgangspunkt i Luhmanns tilkendelse af total autonomi til de uddifferentierede samfundssystemer versus Bourdieus fokus på relationer mellem sociale og mentale strukturer. Dette blev derefter relateret til Luhmanns fokusering på semantik. Modsætningsforholdet til Bourdieu bestod her i Bourdieus tilsvarende fokusering på pragmatik. Som afslutning på denne artikel kunne det være interessant at diskutere, hvilke konsekvenser en inddragelse af begge positioner, både semantik og pragmatik, ville have. En sådan tankegang ville bygge på en tilnærmelse af Giddens' sentens om reproduktion af semiotik gennem sproglig handling. Tankegangen ville være, at kommunikationens semantik bliver reproduceret gennem pragmatik. Man kan på denne vis fastholde, at der eksisterer uddifferentierede sociale systemer, hvis afgrænsning består af en kommunikativ/operationel lukning. Denne lukning opnås gennem semantisk form - gennem konditionering af mening. De semanti-

ske strukturer og processer, som denne semantiske lukkethed bygger på, reproduceres dog *ikke* af sig selv. De reproduceres fordi mennesker gennem kommunikativ interaktion reproducerer semantikken. Dette pragmatiske aspekt betyder bl.a., at kompleksitet ikke kun er et spørgsmål om de sociale systemers asymmetrisering af aktuelle og potentielle systemelementer. Det bliver også et spørgsmål om det enkelte individs evne til pragmatisk at operere med differencen mellem det aktuelle og potentielle - dvs. den enkeltes evne til at indgå i mere eller mindre komplekse kommunikationsprocesser. Dermed betinger det pragmatiske aspekt en socialt differentieret orden, mens det semantiske aspekt betinger systemdifferentiering. På denne baggrund kan man fastholde, at systemdifferentieringen skyldes en semantisk „lukkethed“, men må samtidig også operere med en pragmatisk „åbenhed“ der bl.a. betyder familiemæssig reproduceret social differentiering. Semantik og pragmatik korrelerer dermed med den sociale verden, ikke semantik alene.

En analytisk tilgang til kommunikation, der ikke kun tager udgangspunkt i semantik, resulterer ikke i et totalt modsætningsforhold til Luhmanns sociologiske teori om systemdifferentiering gennem semantik (binær) kodificering af kommunikationen. Luhmanns styrke er netop en sociologisk teori om denne differentiering og især evolutionen af samme. Kodificering vha. mening er således en særdeles interessant forklaring på systemernes differentiering. I forhold til Giddens' sentens (som allerede er blevet afledt fra det semiotiske udgangspunkt) kan man derfor tilføje, at mening godt nok ikke reproduceres af sig selv, men at mening, gennem kodens lededifference, strukturerer og sandsynliggør systemspecifikke

former for kommunikation. Modsætningen ifht. Luhmanns teori består i de sociale systemers totale autonomi. Denne autonomi funderer Luhmann i hans korrelering af semantik og social struktur - altså Luhmanns korrelering af den semantisk funderede systemteori med en sociologi om helt autonome sociale systemer. Med denne korrelering kan man analysere systemdifferentiering, men den sociale differentiering nedprioriteres og den sociale reproduktion udelades. Luhmanns teori rummer et postulat om en potentiel autonomi, hvilket skulle lede til en tilsvarende potentiel øget social mobilitet. Grunden til at den mobilitetsmæssige effekt endnu ikke har vist sig, skulle iflg. Luhmann være, at systemerne endnu ikke er blevet helt autonome. Dog kan man konstatere, at meget af differentierings- og inklusionsprocessen er sket, uden en tilsvarende udvikling i mobilitetsmønstrene. Man kan på dette punkt vælge at tilslutte sig Luhmanns forklaring ang. autonomiproblemer, eller i stedet vælge at stille grundlæggende spørgsmål til de teoretiske antagelser der ligger bag Luhmanns autonomibegreb. Denne tekst har forsøgt at vise, at dette autonomibegreb skyldes korreleringen af semantik med sociologi. Dette medfører en overførsel af systemteori til sociologisk teori og overførsel af selvreference til systemautonomi. Man kunne som alternativ hævde, at semantisk baseret teori kan benyttes til at forklare systemisk differentiering, men at pragmatik bør medtænkes for at kunne medtænke social differentiering. Vælger man denne vej, kunne løsningen være en implementering af Bourdieus og Giddens' strukturationsprincip.

Afslutning

Denne artikel har taget udgangspunkt i et spørgsmål om, hvorvidt postulatet

om den potentielle sociale mobilitet som Luhmanns teori rummer, nogen-
sinde vil blive til empirisk realitet. Dette
udmøntede sig i en kritik af Luhmanns
hævdelse af de sociale systemers totale
autonomi. For at eksplicitere dette blev
Bourdieu's tese om relationer mellem
sociale og mentale strukturer inddra-
get, hvilket ledte til en kritisk refleksion
over Luhmanns korrelering af seman-
tisk og social struktur. Resultatet af det-
te blev et ønske om at inddrage pragma-
tik, og ikke kun semantik, på det socio-
logiske niveau. Man kan mod dette ind-
vende, at denne kritik i bund og grund
blot er endnu en triviell indvending mod
Luhmanns udelukkelse af subjektet el-
ler individet fra hans teori. Imidlertid
har denne tekst forsøgt at tage udgangs-
punkt i empiriske resultater, og diskute-
ret forholdet mellem disse resultater og
Luhmanns teori. For det andet er den
form for pragmatik, og dermed subjek-
tivitet, som her inddrages, væsensfor-
skelligt fra de positioner hvorfra Luh-
mann ofte kritiseres. Kritikken af Luh-
mann kommer ofte enten fra åndsvi-
denskabelige tilgange eller fra emanci-
patorisk orienteret socialteori. En sådan
kritik baserer sig naturligvis på, at Luh-
mann distancerer sig fra det rationali-
tetsbegreb som bl.a. Habermas formu-
lerer. Denne artikels kritik har istedet
som udgangspunkt baseret sig på Gid-
dens og Bourdieus kritik af objektivis-
tisk socialteori. Ønsket har været at
inddrage individuel handling. Dette er,
for at kunne relateres til Luhmanns teo-
ri, blevet til pragmatik, men i en forstå-
else væsensforskellig fra forståelsen
stammende fra Habermas, Apel, Austin
eller Searle. Pragmatik i denne tekst re-
fererer, med udgangspunkt i Bourdieu,
til graden af kommunikativ og sproglig
bemestring (se Bourdieus kritik af
ovennævnte filosofiske retning i 1991:
109). Denne bemestring betinger og sik-

rer social position og status. Bourdieu
blev valgt som udgangspunkt, fordi det
her *både* blev muligt at diskutere forskel-
le mellem autonome systemer og rela-
tivt autonome felter, samtidig med en
diskussion af forskellen mellem seman-
tik og pragmatik. Problemet ang. an-
vendelsen af Bourdieu som modpol og
udgangspunkt for diskussion er måske
til gengæld, at hans begreb om pragma-
tisk symbolsk kapital synes mere rettet
mod *sproglig* bemestring end *kommuni-
kativ* bemestring (se evt. Bernstein 1971;
1979; 1990 for en vis øget vægtning af
kommunikativ bemestring).

Den centrale indvending mod en op-
tik der udelukkende fokuserer på se-
mantisk lukkede systemer er, at en så-
dan optik nedtoner de sociale forskel-
les relative stabilitet over tid ved at
hævde, at denne stabilitet burde ophæ-
ves gennem den fulde funktionelle ud-
differentiering. Artiklen har forsøgt at
vise, hvordan dette postulat udspringer
af Luhmanns neofunktionalistiske
tilgang, der ensidigt fokuserer på se-
mantik. Resultatet bliver en kritik, som
ofte er fremført mod funktionalismen,
nemlig at denne position rummer et
overdrevent harmonisk samfundssyn,
f.eks. et postulat om et mere socialt mo-
bilt samfund i takt med moderniserin-
gen. Luhmann ser ikke umiddelbart ud
til at kunne undslippe denne position.
Det er fristende at sammenligne Luh-
mann med Durkheim. Luhmann forsø-
ger at forklare, hvori integrationen og
den samfundsmæssige stabilitet består,
nu ikke i det industrielle, men det høj-
komplekse, acentrerede eller „postmo-
derne“ samfund. Hos Luhmann, som
hos traditionen bag ham, får de sociale
forskelle, og disses stabilitet, ingen
fremtrædende plads.

Noter

1. "Meaning support itself in that it enables its own self-referential reproduction"
2. "Ausdifferenzierung bedeutet: dass die Selektion nicht von externen Faktoren abhängt oder jedenfalls nicht von ihnen abhängen sollte, vor allem: nicht durch partikuläre Beziehungen zwischen Lehrern und Eltern und nicht durch Schichtung beeinflusst sein darf"
3. "Symbolic power is a power of constructing reality"
4. "Signs 'exists' only as the medium and outcome of communicative processes in interaction"

Litteratur

- Bernstein, Basil 1971: *Class, codes and control Vol. 1*, London: Routledge and Kegan Poul.
- Bernstein, Basil 1977: *Class, codes and control Vol. 3*, 2. udgave, London: Routledge and Kegan Poul.
- Bernstein, Basil 1990: *Class, codes and control Vol. 4*, London: Routledge
- Bourdieu, Pierre 1997: *Af praktiske grunde*, København: Reitzels.
- Bourdieu, Pierre 1996: *The State Nobility*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1991: *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1990: *The logic of Practice*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1984: *Distinction - A Social Critique of the Judgment of Taste*, Cambridge: Harvard University Press.
- Giddens, Anthony 1984: *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Erikson, Robert og Goldthorpe, John H. 1992: *The Constant Flux*, Oxford: Clarendon Press.
- Hansen, Erik Jørgen 1995: *En generation blev voksne*, København: Socialforskningsinstituttet.
- Luhmann, Niklas 1997: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas 1995: *Social Systems*, Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas 1995B: *Sociologische Aufklärung 6*. Wiesbaden: Vestdeutscher Verlag. Luhmann, Niklas, 1993: *Risk: a sociological theory*, New York: De Gruyter Inc.
- Luhmann, Niklas 1990: *Essays on Selfreference*, New York: Columbia University Press.
- Luhmann, Niklas 1990B: *Sociologische Aufklärung 5*. Wiesbaden: Vestdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas 1987: *Sociologische Aufklärung 4*. Wiesbaden: Vestdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas 1982: *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press.
- Luhmann, Niklas 1981: *Sociologische Aufklärung 3*. Wiesbaden: Vestdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas 1980: *Gesellschaftsstruktur und Semantik* bd. 1, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas og Schorr, Karl-Eberhard 1979: *Reflexionsprobleme im Erziehungssystem*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Parsons, Talcott 1964: *Social Structure and Personality*, London: Collier-Macmillan.
- Shavit, Yossi og Blossfeldt, Hans-Peter 1993: *Persistent Inequality*, Oxford: West-view Press.